

УДК 725.8(477-25)“1941/1945”+69.8

© *Наталія ФІЛАТОВА*

КИЇВСЬКІ НЕКРОПОЛІ КОМБАТАНТІВ 1-ї ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ОКРЕМОЇ БРИГАДИ ТА 1-го ПОЛЬСЬКОГО ОКРЕМОГО ЗЕНІТНО-АРТИЛЕРІЙСЬКОГО ДИВІЗІОНУ

Друга світова війна призвела до повної руйнації міжнародної політико-правової конструкції, старанно вибудованої в міжвоєнні часи. Це стало каталізатором пошуків нових точок дотику в міждержавних відносинах, що докорінно змінило попередню світову систему координат.

Яскравим прикладом ситуативної співпраці під час війни було створення чехословацького та польського національних формувань у складі Збройних сил СРСР, які з боями пройшли теренами України.

У статті висвітлюється історія створення військових поховань комбатантів 1-ї Чехословацької окремої бригади та 1-го Польського окремого зенітно-артилерійського дивізіону, які відзначилися в боях за м. Київ. На основі наявних джерел зроблено спробу прослідкувати перетворення захоронень від початку їхнього виникнення до сьогодення. Оперуючи напрацьованою методологією з пошуку інформації про людські військові втрати, науковці музею з'ясували відомості про 59 вояків 1-ї Чехословацької окремої бригади та 42 воїнів 1-го Польського окремого зенітно-артилерійського дивізіону, загиблих і похованих у м. Київ.

Дослідження географії поховань комбатантів (а серед них й етнічних українців) на теренах нашої держави дає змогу простудіювати тогочасні комеморацийні практики, умовно персоніфікувати бойовий шлях цих частин, а також рельєфніше окреслити антропоцентричний складник Другої світової війни.

Ключові слова: *Друга світова війна, кладовище, комбатанти, військовий меморіал, Червона армія, м. Київ.*

Друга світова війна, що стала найбільшим катаклізмом в історії людства, в одну мить призвела до повної руйнації міжнародної політико-правової конструкції, старанно вибудованої в міжвоєнні часи. Це стало каталізатором пошуків нових точок дотику в міждержавних відносинах, що докорінно змінило попередню світову систему координат. Намагаючись за таких умов реалізувати власні геополітичні прагнення ціною людського життя, полярно

протилежні, передусім в ідеологічній площині, режими, колишні країни-вороги ставали союзниками.

Прикладом ситуативної співпраці було створення польського та чехословацького національних формувань у складі Збройних сил СРСР, які з боями пройшли теренами України.

У публічному просторі столиці України знаходяться братські могили та кладовища, на яких створено військові меморіали та пам'ятники, що нагадують про події Другої світової війни. На київських кладовищах (Звіринецькому, Лук'янівському військовому, Святошинському, Солом'янському та Дарницькому) поховані комбатанти 1-ї Чехословацької окремої бригади та 1-го Польського окремого зенітно-артилерійського дивізіону, які відзначилися в боях за м. Київ.

Основу цих військових утворень склали представники різних національностей – в'язні, інтерновані в Радянському Союзі до спецтаборів із воєнних або політичних міркувань.

Упродовж Другої світової війни в СРСР були створені польські, чехословацькі, румунські з'єднання, югославський підрозділ і французький авіаційний полк. Проте доля саме чехословацьких, польських національних збройних і певною мірою румунських формувань історично та географічно пов'язана з українськими землями.

Радянський історіографічний наратив старанно обходив той факт, що формування таких частин обумовлювалося не військовою потребою, а передусім геополітичними прагненнями Кремля, які полягали в розширенні сфер впливу на теренах європейського континенту. Ці військові підрозділи, організовані на взірць частин Червоної армії, у разі потреби мали стати організуючим центром для комплектування дружніх Москві військово-цивільних адміністрацій. Загалом ця політика була спрямована на те, щоб створити навколо Радянського Союзу мережу дружніх держав із урядами, підконтрольними СРСР.

Першою іноземною військовою частиною, створеною на території СРСР у 1941 р., був 1-й Чехословацький окремий батальйон. На відміну від Польщі, Чехословаччина не мала із СРСР жодних територіальних конфліктів. Відносини між керівництвом двох держав мали дружній характер.

СРСР не визнав рішень, прийнятих на Мюнхенській конференції у вересні 1938 р., внаслідок яких Чехословаччина перетворилася на федерацію трьох державотворчих суб'єктів: Чехії, Словаччини та Підкарпатської Русі (з 3 грудня 1938 р. – Карпатської України).

15 березня 1939 р. Німеччина окупувала Чехію, одночасно хортиська Угорщина анексувала Карпатську Україну, Словаччина отримала незалежність і виступила на боці гітлерівської Німеччини як союзник. Однак ці факти ігнорувалися радянською пропагандою, яка продовжувала декларувати солідарність керівництва СРСР із чехословацьким урядом у Лондоні.

Угоди між СРСР та Чехословацькою Республікою, укладені 18 липня 1941 р. в Лондоні, стали юридичною основою для формування чеського військового

підрозділу на території СРСР [2, 134]. Замовчуваною сторінкою в історії створення цих військових формувань була участь у них уродженців Закарпаття.

Проте понад 14 тис. громадян цього краю воювали у складі чехословацьких військових формувань [8, 67].

До Книги Пам'яті України по Закарпатській області внесено понад 7000 імен закарпатців, загиблих у роки Другої світової війни в боротьбі проти гітлерівців та їхніх сателітів у п'ятнадцяти країнах Східної, Центральної, Західної Європи, Середнього Сходу та Північної Африки [7, 11].

Після нападу Райху на СРСР, який ознаменував крах радянсько-німецького зближення, почалося відновлення дружніх стосунків із Польщею. Формування польської армії на теренах Радянського Союзу здійснювалося на базі договору між СРСР та Польщею, підписаного 30 липня 1941 р., та військовою угодою, укладеною 14 серпня 1941 р. у м. Москва між СРСР і польським еміграційним урядом у Лондоні [2, 138–146]. Польська армія змодельована на кшталт Червоної армії та забезпечена зброєю СРСР, мала стати альтернативою армії В. Андерса, в якій панували сильні антирадянські настрої.

У радянському історіографічному наративі наголошується на тому факті, що ці військові з'єднання почали формуватися в 1941 р. з військовополонених, які перебували на території СРСР. Проте насправді до польських військових частин примусово мобілізували тисячі в'язнів ГУЛАГу, вихідців з України та Білорусії, а також Польщі.

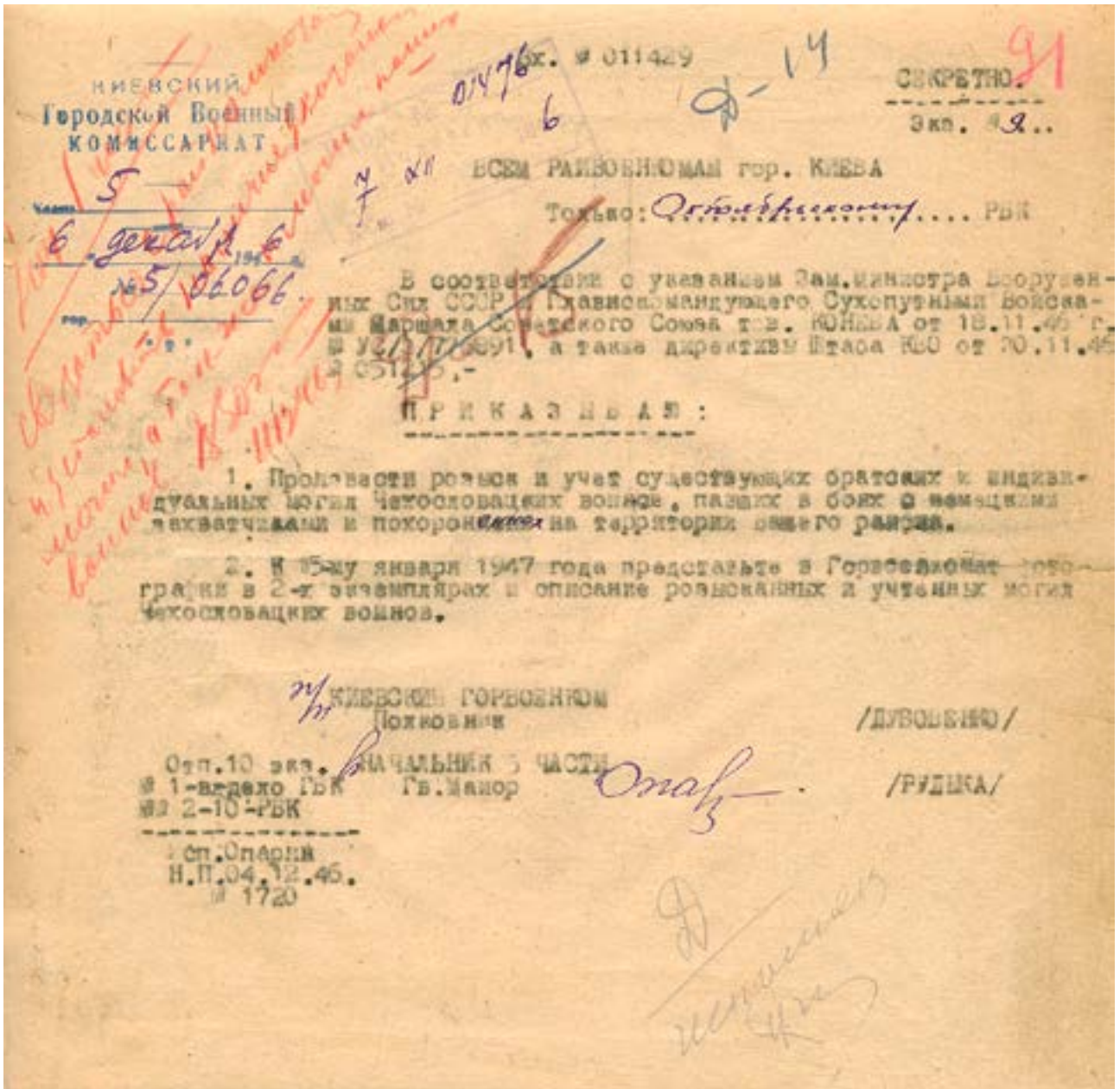
Утворенню в 1941 р. військових легіонів, які склалися з польських і українських в'язнів, сприяла амністія. Повідомлення про цей крок радянського керівництва опублікували одночасно з інформацією про військову угоду, підписану в Москві. Після підписання цих документів Грязовецький табір НКВС, який знаходився у Вологодській області (Російська Федерація), перетворився на збірний мобілізаційний пункт амністованих. Станом на 1 вересня 1941 р. у військовому підрозділі налічувалося 1482 призовники [10, 253]. Формування польських частин пройшло два етапи та мало окремі історії: 1941–1942 рр. та 1943 р. На київських некрополях поховані комбатанти 1-го Польського окремого зенітно-артилерійського дивізіону, створеного в 1943 р.

Умови для дослідження формування військових з'єднань, бойового шляху, військових втрат і місць поховання в Києві воїнів 1-ї Чехословацької окремої бригади та 1-го Польського окремого зенітно-артилерійського дивізіону з'явилися для науковців з моменту акумуляції в Національному музеї історії України у Другій світовій війні величезного масиву Документального фонду з обліку людських військових втрат України та формування Зведеної бази військових поховань періоду Другої світової війни.

Оперуючи напрацьованою методологією з пошуку інформації про людські військові втрати, науковці музею з'ясували відомості про 59 вояків 1-ї Чехословацької окремої бригади та 42 воїнів 1-го Польського окремого зенітно-

артилерійського дивізіону, загиблих і похованих у Києві. Вказані цифри не є остаточними, оскільки дослідження тривають.

Одразу після закінчення Другої світової війни, згідно з наказом Київського міського військкомату від 6 грудня 1946 р. № 5/06066, районні військкомати столиці виявили та взяли на облік братські й індивідуальні могили воїнів 1-ї Чехословацької окремої бригади [15, 10].

Лист Київського міського військкомату з наказом усім районним військкоматам міста виявити та облікувати братські й індивідуальні могили воїнів 1-ї Чехословацької окремої бригади. 6 грудня 1946 р.

Унаслідок проведеної роботи в столиці України на Лук'янівському військовому кладовищі було виявлено 9 похованих військовослужбовців, на Святошинському цвинтарі – 7 невідомих бійців [16, 18].

У 1954 р. місцевими органами влади на Лук'янівському військовому та військовому меморіалі Святошинського кладовищ на братських могилах комбатантів встановлено пам'ятники «воїнам Чехословацької армії».

На обеліску, зведеному на Лук'янівському військовому цвинтарі, створеному за типовим радянським проектом, без зазначення дат народження і загибелі були викарбувані російською мовою такі прізвища та імена: підпоручик Оленич Михайло, сержант Максимович Василь, а також воїни Андрус Семен, Боднар Василь, Дурда Ян, Конча Михайло, Пічкарь Василь, Улиганець Василь, Шелевка Михайло.

Згодом пам'ятник на Лук'янівському військовому кладовищі оновили: на ньому розмістили малий герб Чехословацької Республіки, написи продублювали чеською мовою, з'явилися дати: 5 листопада – 25 грудня 1943 р., кількість викарбуваних прізвищ збільшилася до 17 осіб. Крім того, науковці з'ясували, що двоє військовослужбовців були зазначені похованими одночасно на Лук'янівському військовому та Солом'янському кладовищах.

На військовому меморіалі Святошинського кладовища відбулися наступні переформатування: біля пам'ятника 1954 р., де значилися похованими 7 невідомих бійців, установили плиту із 14-ма прізвищами полеглих із зазначеними датами народження і смерті воїнів, викарбуваних українською мовою. Пізніше на цьому ж військовому меморіалі було встановлено другий обеліск з малим гербом Чехословацької Республіки і датами 5 листопада – 25 грудня 1943 р. та двома плитами з викарбуваними (чеською мовою) 25-ма прізвищами загиблих воїнів.

Із 39 прізвищ, зазначених на плитах обох братських могил на Святошинському кладовищі, 9 – дублюються в обох могилах, 6 – одночасно числяться у переліках Лук'янівського військового та Святошинського кладовищ, 2 – зазначено одночасно на Святошинському та Солом'янському цвинтарях.

Саме ця плутанина з кількістю і місцем похованих воїнів 1-ї Чехословацької окремої бригади стала точкою відліку, з якої розпочалося історико-археографічне дослідження музейників.

Науковці музею уточнили персональні дані похованих у Києві комбатантів за матеріалами Документального фонду з обліку людських військових втрат України у Другій світовій війні та загальнодоступними інтернет-ресурсами. Було виявлено декілька донесень з Іменними списками за № 232, 49569с, 2276с, 52542с безповоротних втрат сержантського та рядового складу воїнів 1-ї Чехословацької окремої бригади, 38-ї та 40-ї армій за період від 4 до 26 листопада 1943 р. [11].

У донесенні № 232 місцем народження всіх військовослужбовців указувалася Чехословаччина, причиною вибуття з частини – «бої за Київ» (4–6 листопада 1943 р.); про місце поховання зазначалося – «на полі бою»; про персональні дані воїнів записано, що особові відомості зберігаються в запасній частині в м. Бузулук (Російська Федерація) [11].

Унаслідок опрацювання та аналізу джерел Документального фонду з обліку людських військових втрат України у Другій світовій війні, Книг Пам'яті

України та загальнодоступних інтернет-ресурсів встановлено прізвища 59 загиблих військовослужбовців 1-ї Чехословацької окремої бригади, похованих на київських кладовищах.

Ідентифікація комбатантів проводилася за місцем народження, військовою частиною та датами загибелі воїнів. З-поміж убитих, померлих від ран і похованих у Києві 39 воїнів народилися в Україні, зокрема 37 – в 12 районах Закарпатської області (у Великоберезнянському – 3, Виноградівському – 1, Воловецькому – 3, Іршавському – 2, Міжгірському – 6, Мукачівському – 2, Перечинському – 4, Рахівському – 1, Свалявському – 4, Тячівському – 10, Хустському – 1). По одному воїну – в Рівненській та Київській областях. У 20 військовослужбовців місце походження – Чехословаччина.

У спогадах командира бригади Людвіга Свободи наводяться дані про втрати військового підрозділу в боях за м. Київ – 30 загиблих і 80 поранених воїнів [12, 209–210]. Сучасні чеські джерела уточнюють ці дані – у боях за столицю України втрати бригади становили: 30 загиблих, 80 поранених воїнів і 4 зниклих безвісти [21].

Збільшення кількості похованих на київських кладовищах можна пояснити тим фактом, що поранені воїни помирали у шпиталях столиці України і, відповідно, їх ховали на кладовищах міста.

Науковці встановили, що із 59 установлених воїнів на Лук'янівському військовому кладовищі покояться 27 військовослужбовців, 6 – одночасно значаться в переліках Лук'янівського військового та Святошинського кладовищ, 2 – на Лук'янівському військовому й Солом'янському кладовищах, 2 – на Святошинському і Солом'янському кладовищах, ще одного воїна поховано на Звіринецькому кладовищі. З'ясовано, що на Святошинському кладовищі поховані 24 воїни. У 7 воїнів, які загинули в боях за Київ і були поховані в столиці України, місця захоронення невідомі.

Усі документи про загибель воїнів 1-ї Чехословацької окремої бригади, виявлені в музеї, – післявоєнного часу. Зокрема, сповіщення про долю Петра Юрійовича Желканича, 1907 р. н., надійшло 4 вересня 1947 р. з Управління з обліку загиблого і зниклого безвісти рядового та сержантського складу (Міністерства Збройних сил СРСР) з формулюванням «зник безвісти у лютому 1945 р.». У документі також зазначалося місце народження воїна – с. Княгиня Великоберезнянського району Закарпатської області [17]. Науковці музею встановили, що воїн загинув у боях за Київ і похований на Лук'янівському військовому кладовищі.

Сповідання про смерть Михайла Іллча Клецка, 1919 р. н., із с. Ужок Великоберезнянського району Закарпатської області надійшло батькові з Міністерства національної оборони Чехословацької Соціалістичної Республіки з інформацією про те, що син «загинув у бою за Київ 11.11.1943 р., місце поховання невідоме». Документ датований 11 серпня 1948 р. [18]. Музейники встановили, що воїн похований на Святошинському кладовищі.

Історія формування та участі в бойових діях упродовж Другої світової війни 1-ї Чехословацької окремої бригади складна.

Організаційним ядром цього військового формування стали воїни колишнього чехословацького легіону, які емігрували в СРСР після окупації Польщі у вересні 1939 р., де вони брали участь у боях проти гітлерівців.

Із захопленням Німеччиною в березні 1939 р. Чехії та проголошенням самостійності Словаччини війська хортистської Угорщини окупували та приєднали до Угорщини Карпатську Україну. Тисячі закарпатських українців, рятуючись від переслідування окупаційних властей, нелегально перетинали угорсько-радянський державний кордон.

Нелегальний перехід закарпатців у СРСР став однією з активних форм протесту проти угорської влади, особливо молоді, яка підлягала призову до угорської армії в 1939–1941 рр. Угорські прикордонні патрулі одержали наказ після першого попередження стріляти в порушників кордону. Незважаючи на ці репресивні заходи, нелегальний перехід кордону тривав аж до початку німецько-радянської війни [7, 37].

У СРСР втікачі йшли з благородними намірами і не уявляли, на яку небезпеку наражаються. Більшість закарпатців про мету свого переходу заявляли відкрито, що в такий спосіб вони рятувалися від переслідувань угорських властей, не бажали займатися у воєнізованій організації «Левенте» або служити в угорській армії, прагнули продовжити навчання, шукати кращої роботи та ліпшого життя. Долі майже всіх цих людей склалися трагічно. Їх засуджували до 3, 5, а то й 8 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах. Життя у таборах НКВС, куди вони потрапляли, було надзвичайно важким. Багато засуджених не витримали суворих північних зим, нелюдських умов утримання і навічно залишилися в північних та сибірських російських землях [7, 38–39].

Про ці антигуманні дії щодо співвітчизників довідалася Чехословацька військова місія в Радянському Союзі під керівництвом полковника Г. Піка, що доклала зусиль до амністії засуджених. Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 листопада 1942 р. «Про амністію втікачам з Угорщини, карпаторосам, українцям і словакам, які до розчленування Чехословаччини мали чехословацьке громадянство», закарпатців було амністовано. Їх звільняли з таборів і направляли до м. Бузулук Оренбурзької області (Російська Федерація), де формувався чехословацький військовий підрозділ [1, 30–33]. В одному з чеських документів зафіксовано факт прибуття першої групи закарпатців (15 грудня 1942 р.) у м. Бузулук: «Перед дорогою вони були одягнуті у ватяний одяг і старі черевики, білизни не одержали. На дорогу їм було видано хліб і сухий пайок (борошно і крупи), в дорожніх умовах непридатний до їжі. Група прибула... в дуже поганому стані внаслідок недоїдання... їм надали після попереднього огляду 14 днів на відпочинок і харчування» [7, 39–40].

З 30 грудня 1942 р. до 30 січня 1943 р. з таборів у м. Бузулук прибуло 886 закарпатців. Серед них із Каргопольського табору (м. Єрцово Архангельської

обл.) – 185, Воркутського (м. Воркута Ненецького національного округу) – 185, Абезь-Печорського (м. Абезь в Комі АРСР) – 241, Ухта-Іжемського (м. Ухта в Комі АРСР) – 145, Івдельського (м. Івдель Свердловської (нині Єкатеринбурзької) області) – 42, Інтського (м. Інта в Комі АРСР) – 45, Північно-Двинського (м. Вельськ Архангельської обл.) – 34 [7, 39].

1-й Чехословацький окремих батальйон на той час налічував 1200 осіб [13, 61].

У травні 1943 р. в м. Новохоперськ (Російська Федерація), згідно з Постановою Державного комітету оборони від 11 травня 1943 р. № 3345с, на базі 1-го Чехословацького окремого батальйону та запасного полку розпочалося формування 1-ї Чехословацької окремої бригади [3, 153].

До осені 1943 р. бригада була сформована у складі двох піхотних і танкового батальйонів, артилерійського та артилерійсько-зенітного дивізіонів, окремих рот зв'язку та інших підрозділів. У складі 1-го Українського фронту військові підрозділи бригади стали учасниками Київської наступальної (03.11. – 13.11.1943) та Київської оборонної (13.11. – 22.12.1943) операцій.

На початку листопада 1943 р. 1-ша Чехословацька окрема бригада у складі 51-го стрілецького корпусу 38-ї армії 1-го Українського фронту брала участь у боях з визволення від нацистів столиці України. Наступ розпочався 3 листопада 1943 р. Першим вступив у бій за Київ артилерійський дивізіон, який брав участь в артпідготовці й підтримував піхоту впродовж дня, випустивши майже 3500 гаубичних снарядів. У ніч із 3 на 4 листопада 1943 р. бригада перейшла на нові позиції, на захід від Вишгорода, вранці 5 листопада відбила контратаку гітлерівців у напрямі Пріорки. На правому фланзі танковим частинам 38-ї армії вдалося пробитися далеко вперед, зайняти Біличі й наблизитися до шосе Київ – Житомир [12, 209–210].

У фондovій колекції музею зберігається схема наступу 1-ї Чехословацької окремої бригади [19].

Головними об'єктами для наступу військового підрозділу були: міст на Житомирському шосе, який гітлерівці запланували висадити в повітря, х. Сирець та Сирецькі табори, залізниця на південь від кінофабрики, власне кінофабрика, завод «Більшовик» та зоопарк. Наступаючи вздовж Брест-Литовського шосе, рота танків Т-70 та взвод автоматників, вийшовши до пасажирського вокзалу Київ-1, врятували від знищення міст та інші залізничні будівлі [12, 219–220].

Наступ тривав і наступної ночі, а 6 листопада 1943 р. о 06:50 танки 1-ї Чехословацької окремої бригади вийшли на берег Дніпра на південь від Києво-Печерської лаври.

Для максимальної інтеграції в радянські процеси чехословацького військового утворення керівництво СРСР всіляко намагалося пропагувати тему дружби, а також спільної боротьби радянських та чехословацьких військовослужбовців.

Надаючи історичну довідку про Чехословаччину, газета 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» зацентрувала увагу читачів на історії Чехословацької бригади: «“Правда переможе” – такі слова викарбувані на бойово-

му прапорі Чехословацької військової частини в СРСР, якою командує генерал Свобода. Вона героїчно билася під Харковом, під Києвом. Хоробрі чехословаки знали, що їхній шлях лежить до Праги» [14].

Схема наступу на м. Київ 1-ї Чехословацької окремої бригади. 1943 р.

Із листопада 1943 до березня 1944 р. бригада у складі 38-ї, потім 40-ї армій брала участь у боях за міста Біла Церква, Умань та Жашків, а також відзначилася і в ході Корсунь-Шевченківської наступальної операції, коли вела бої на теренах Черкащини та Вінниччини.

Навесні 1944 р. розпочалося формування 1-го Чехословацького армійського корпусу, який розпочав свій шлях у Карпатах. Корпус брав участь у бойових діях Другої світової війни до завершення війни в Європі, пройшовши 17 травня 1945 р. через Староместську площу в Празі [12, 401].

18 січня 1945 р. виконавчий комітет Київської міської ради ухвалив рішення про спорудження в столиці України пам'ятника польським зенітникам, які загинули під час бомбардування гітлерівцями залізничної ст. Дарниця в ніч із 7 на 8 квітня 1944 р. У зв'язку з цим на Дарницькому кладовищі в 1947 р. відвели окрему ділянку, на якій поховали 41 воїна [4].

У 1954 р. на честь польських воїнів на Дарницькому кладовищі було відкрито військовий меморіал, вхід до якого позначений плитами з бронзовими орденами: радянським – «Вітчизняної війни», та польським – «Virtuti military» і плитою з написом-присягою російською та польською мовами з гербом Польської Народної Республіки.

Вхід до військового меморіалу на честь польських воїнів
на Дарницькому кладовищі

На меморіалі, створеному за типовим проектом, установлені чотири обеліски з однаковим написом російською мовою на кожному з них: «Воїнам Першої Польської Армії, які загинули в боях з фашистськими загарбниками у 1944 р.

Від виконкому Київської міської ради депутатів трудящих 1954 р.». Під кожним обеліском розміщені надмогильні плити, на яких викарбувані польською мовою прізвища та імена загиблих бійців із датами народження, проте без зазначення воїнського звання

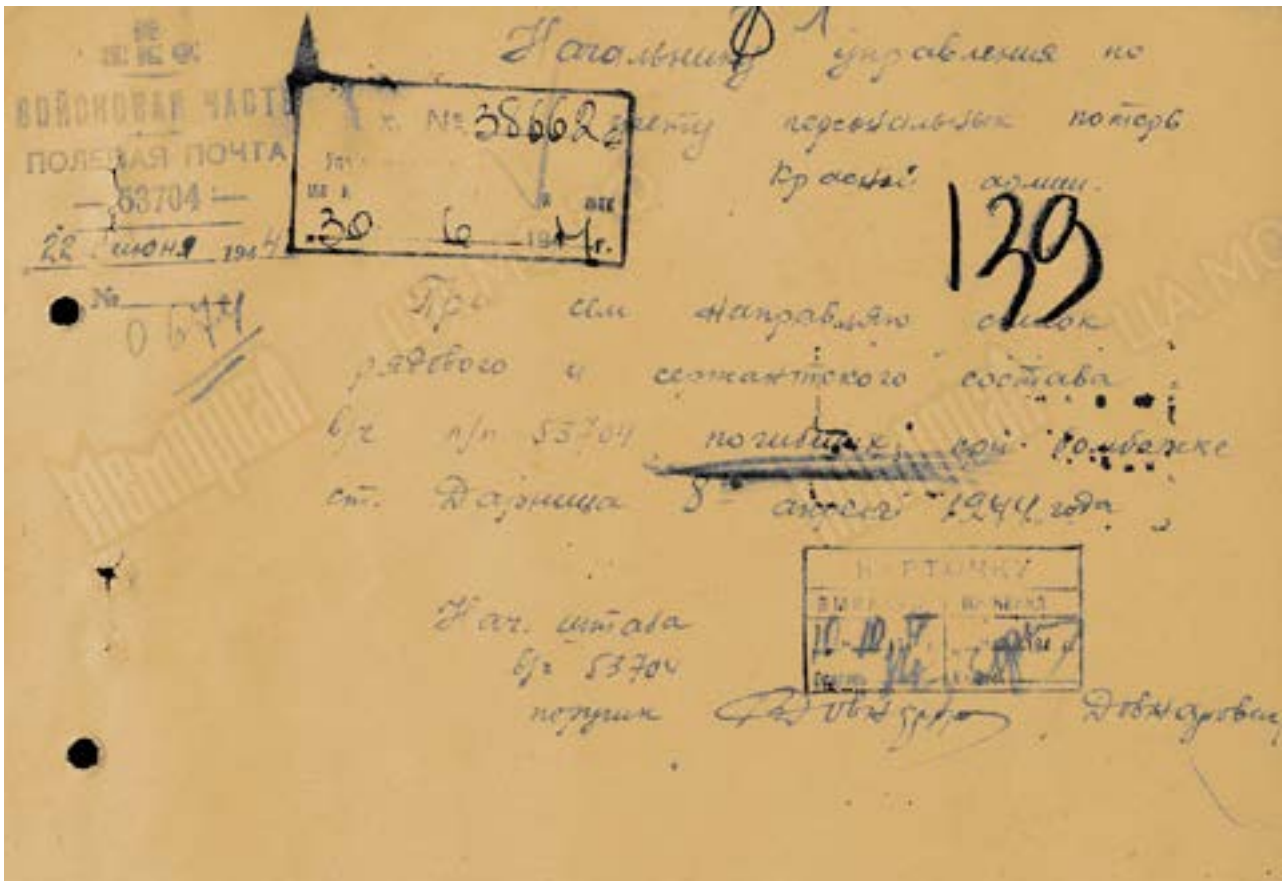

Обеліск та надмогильна плита на похованні польських воїнів на Дарницькому кладовищі

Історико-археографічне дослідження зі встановлення імен загиблих комбатантів почалося з пошуку польських військових підрозділів, які брали участь у бою в ніч із 7 на 8 квітня 1944 р. на залізничній ст. Дарниця.

За польськими джерелами було з'ясовано, що у відбитті ворожої повітряної атаки брав участь 1-й Польський окремий зенітно-артилерійський дивізіон (скорочено – 1 озад).

Під час складання мартирологу похованих на київських кладовищах ідентифікація польських воїнів проводилася за військовим підрозділом – 1 озад, його польовою поштою (п/п 53704) та датою загибелі (8 квітня 1944 р.) [11].

Супровідний лист до донесення про безповоротні втрати рядового і сержантського складу 1-го Польського окремого зенітно-артилерійського дивізіону. 22 червня 1944 р.

У результаті опрацювання джерел Документального фонду з обліку людських військових втрат України у Другій світовій війні та загальнодоступних інтернет-ресурсів науковці музею склали список та встановили персональні дані 42 загиблих воїнів 1-го Польського окремого зенітно-артилерійського дивізіону [11].

З-поміж загиблих і похованих у Києві польських воїнів, 41 – упокоєний на військовому меморіалі Дарницького кладовища, 2 – зазначено одночасно на військовому меморіалі Дарницького кладовища та у військових похованнях поблизу ст. Дарниця, 1 – покоїться на Лук'янівському військовому

цвинтарі.

У музеї зберігається листування з пошуку інформації про долю Станіслава Карловича Бродського, 1922 р. н., уродженця Києва, до 1940 р. робітника київського будівельного підприємства № 12, призваного до лав армії в 1941 р. Дарницьким РВК. Його розшукувала мати, яка мешкала в с. Сталінське Фрунзенської області. Жінка лише в 1954 р. дізналася про загибель сина, який воював у складі військової частини з п/п 53704 – 1-го Польського окремого зенітно-артилерійського дивізіону [20].

За польськими джерелами, втрати військового підрозділу становили: 45 осіб убитими, 53 – пораненими, 7 – зниклими безвісти [24, 292–294]. Установити прізвища ще трьох загиблих польських воїнів не вдалося.

Крім польських військовослужбовців, під час бомбардування в ніч із 7 на 8 квітня 1944 р. залізничної ст. Дарниця загинули 91 радянський військовослужбовець, 75 осіб зазначені в списках військового меморіалу Дарницького кладовища та братської могили у сквері біля ст. Дарниця (4 особи зафіксовані в обох похованнях). Решта досі не увічнені [9].

Серед упокоєних польських військовослужбовців – 41 чоловік і одна жінка – Крупицька Ліда Федорівна, 1920 р. н., уродженка м. Сосновець Сілезького воєводства, капрал.

19 воїнів (із загальної кількості загиблих) народилися на території сучасних Вінницької, Житомирської, Київської, Львівської, Станіславської (нині Івано-Франківської), Тернопільської та Кам'янець-Подільської (нині Хмельницької) областей; 5 – в Республіці Білорусь, 13 – на території сучасної Республіки Польща (Білостоцького, Варшавського, Краківського, Сілезького, Поморського воєводств) та 5 – у Російській Федерації.

Науковці музею простежили історію формування 1-го окремого зенітно-артилерійського дивізіону та реконструювали бій у ніч із 7 на 8 квітня 1944 р.

6 травня 1943 р. Державний комітет оборони ухвалив Постанову «Про формування на території СРСР польської стрілецької дивізії ім. Тадеуша Костюшка» [5, 545].

До офіційного створення 1-ї Польської стрілецької дивізії на теренах Радянського Союзу відбулася прихована фаза його формування, у якій активну участь брали органи НКВС – НКДБ та Головне управління контррозвідки «Смерш» [6, 48].

У таборах для переселенців були виявлені та призвані до лав армії чоловіки призовного віку. На місцях – звільнені вояки з таборів для військовополонених та польські офіцери з в'язниць, засуджені військово-польовим судом армії В. Андерса переважно за прорадянську пропаганду та незгоду відійти до Ірану.

Серед похованих на військовому меморіалі Дарницького кладовища в двох військовослужбовців місцем призову зазначені Красноярський та Краснодарський табори для військовополонених. Троє військовиків призивалися з Акмолінської, Кустанайської та Північно-Казахстанської областей Казахської

РСР; по двоє – з Красноярського краю та Чкаловської (нині Оренбурзької) області Російської Федерації; по одному – з Алтайського краю, Комі АРСР, Новосибірської, Челябінської та Читинської областей Російської Федерації. Географічне розташування зазначених регіонів – Сибір, північний захід Росії, Урал – промовисто свідчить про перебування майбутніх призовників у місцях позбавлення волі.

Також укомплектуванню Польської армії особовим складом сприяли: установа місця проживання польських військовослужбовців, які залишилися на території СРСР унаслідок хвороби; виявлення офіцерів Червоної армії – поляків за національністю, або уродженців України та Білорусії, які володіли польською мовою; паспортизація громадян, які до 12 листопада 1939 р. проживали на колишніх східних територіях Польської Республіки. Із загальної кількості паспортизованих було виявлено 63 050 осіб призовного віку [6, 49].

1-ша Польська стрілецька дивізія формувалася поблизу м. Рязань (Російська Федерація) у Селецьких таборах.

7 липня 1943 р. у складі 1-ї Польської стрілецької дивізії був створений 1-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон, який з 10 серпня 1943 р. увійшов до складу 1-ї Польської артилерійської бригади ім. генерала Юзефа Бема.

У березні 1944 р. польські підрозділи вирушили залізницею до України в напрямі міст Житомир і Бердичів [22]. Зокрема, 23 березня 1944 р. 1-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон під командуванням Влодзімежа Соколовського в складі штабу з командуванням, 1-ї батареї (командир – поручик Іван Кононенко; 4 зенітні гармати калібру 37 мм), 3-ї батареї (командир – поручик Микола Аріповський; 4 зенітні гармати калібру 85 мм), взводу зенітних кулеметів (командир – підпоручик Якуб Любський; 5 зенітних кулеметів калібру 12,7 мм) просувався маршрутом м. Смоленськ – Брянськ – Дарниця (передмістя м. Київ) [23, 297].

7 квітня 1944 р. дивізіон прибув до залізничної ст. Дарниця в Київ. Саме тоді на станції сконцентрувалася велика кількість ешелонів, які мали прямувати на фронт у західному напрямі. Одночасно тут зупинилися два санітарні поїзди з пораненими, які мали рухатися в протилежний бік – у тил, на схід. Ці потяги невдовзі відправили. Повільне просування на захід ешелонів із залізничної станції пояснювалося тим, що рух здійснювався по тимчасовому одноколіїному мосту. Цю ситуацію зафіксували розвідувальні літаки противника.

У ніч із 7 на 8 квітня в небі над ст. Дарниця з'явилося майже півсотні німецьких літаків «Jukers Ju 88», які почали бомбардувати залізничний вузол та військові ешелони [25, 68–91]. Радянські та польські зенітники відкрили вогонь по противнику у відповідь.

Незважаючи на вісім прямих влучень у залізничні вагони, зенітники щільним вогнем із гармат і кулеметів відбили повітряну атаку, унаслідок чого були збиті два німецькі літаки, які скинули три освітлювальні бомби [25, 74].

Проте людські втрати були значними: загинули 133 радянських і польських

військовослужбовців (91 радянський і 42 польські воїни) [9]. Ворожі літаки зруйнували одну 85-мм гармату, дві зенітні 37-мм гармати, зенітний 12,7-мм кулемет, обладнання для керування вогнем артилерії ПУАЗО-3 [24, 292–294].

1-й Польський окремих зенітно-артилерійський дивізіон брав участь у бойових діях Другої світової війни до завершення війни в Європі.

Від початку меморіалізації загиблих іноземних вояків у Києві до цього питання зверталися час від часу напередодні відповідних річниць з вигнання гітлерівців зі столиці України, проте системної роботи з уточнення кількості, місця поховання та персональних відомостей комбатантів не проводилося. Про це свідчить плутанина з кількістю похованих на київських кладовищах, а також «подвійні» поховання загиблих на різних цвинтарях міста. Документів про відповідну пошукову роботу та перепоховання цих вояків у столиці України упродовж 1960–1980-х років знайти не вдалося.

Незважаючи на це, дослідження географії поховань комбатантів (а серед них й етнічних українців) на теренах нашої держави дає змогу простудіювати тогочасні комемораційні практики, умовно персоніфікувати бойовий шлях цих частин, а також рельєфніше окреслити антропоцентричний складник Другої світової війни, наблизитися до розуміння суті цього конфлікту планетарного масштабу.

Джерела та література:

1. Віднянський С. Україна та українці в історії 1-го Чехословацького окремого батальйону (армійського корпусу) / С. Віднянський // *Воєнна історія*. – 2005. – № 3–4. – С. 29–36.
2. *Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы. 22 июня 1941 г. – 31 декабря 1943 г.: у 2 т. Т. 1 / Ред. С. Майоров*. – М., Госполитиздат, 1944. – 698 с.
3. Горьков Ю.А. *Государственный Комитет Оборона постановляет (1941–1945). Цифры, документы / Ю.А. Горьков*. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 575 с.
4. *Державний архів м. Києва*. – Ф. Р. 2. – Оп. 1. – Спр. 123. – 428 арк.
5. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 1: А–В / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.* – К.: Наук. думка, 2003. – 688 с.
6. Зданович А.А. «Польская воинская часть... высоко поднимет вес и авторитет поляков в ходе войны и в становлении послевоенной Европы». *Рождение Войска польского (1942–1944 гг.) / А.А. Зданович // Военно-исторический журнал*. – 2011. – № 2. – С. 48–52.
7. *Книга Пам'яті України. Закарпатська область. У 2-х т. Т.1*. – 1995. – 664 с.
8. *Там само*. – Т. 2. – 1998. – 426 с.
9. *Книга вихідної кореспонденції Національного музею історії України у Другій світовій війні*. – Вих. № 259 від 30.03.2015 р.
10. *Конасов В.Б. Польские военнопленные в лагерях европейского севера СССР: 1939–1941 гг. / В.Б. Конасов, А.Л. Кузьминых // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України*. – К., 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – С. 246–255.

11. *Обобщенный банк данных о защитниках Отечества, погибших и пропавших без вести в период Великой Отечественной войны и послевоенный период «Мемориал» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.obd-memorial.ru. (дата звернення: 05.02.2018). – Назва з екрана.*
12. *Свобода Людвік. Від Бузулука до Праги. Спогади Президента Чехословацької Соціалістичної Республіки / Людвік Свобода. – К.: Політвидав України, 1968. – 408 с.*
13. *Україна і український народ у Другій світовій війні: дискусії. Вип. 4 / [упорядники Л. Герасименко, Р. Пилявець] // УІНП. – К.: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 96 с.*
14. *Чехословакия (справка) // За честь Родині. – 1944. – 20 юня. – № 148.*
15. *Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. – Тф-5500/255.*
16. *Там само. – Тф-5500/286.*
17. *Там само. – ВБЗ. –Зк-00167.*
18. *Там само. – Зк-00180.*
19. *Там само. – КВ-745, Д-114.*
20. *Там само. – Кв-24456, спр. 130, арк. 280–283.*
21. *Bitva o Kyjev [Електронний ресурс] // Wikipedie. Otevrena Encyklopedia. – Режим доступу: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Bitva_o_Kyjev#cite_note\):-Bro%C5%BE](https://cs.wikipedia.org/wiki/Bitva_o_Kyjev#cite_note):-Bro%C5%BE). – Назва з екрана.*
22. *Bitwa pod Darnicą 7–8.04.1944 [Електронний ресурс] // Historia zapomniana i mniej znana. – Режим доступу: <https://historiamniejznanaizapomniana.wordpress.com/2015/04/08/bitwa-pod-darnica-7-8-04-1944>. – Назва з екрана.*
23. *Mała Encyklopedia Wojskowa 3 Tomy. T. 3 / Jerzy Bordzilowski [red.]. – Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1971. – 649 s.*
24. *Moszumanski Zbigniew O stratach bezpowrotnych 1 Samodzielnego Dywizjonu Artylerii Przeciwlotniczej / Zbigniew Moszumanski // Przegląd Historyczno-Wojskowy. – 2004. – Tom 5 (56). – Numer 2 (202). – S. 291–295.*
25. *Ostrowski Jerzy Pierwszy Przeciwlotniczy. Z dziejow 1 Samodzielnego Dywizjonu Artylerii Przeciwlotniczej / Jerzy Ostrowski. – Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1966. – 173 s.*

© **Наталія ФІЛАТОВА**

КИЕВСКИЕ НЕКРОПОЛИ КОМБАТАНТОВ 1-й ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ ОТДЕЛЬНОЙ БРИГАДЫ И 1-го ПОЛЬСКОГО ОТДЕЛЬНОГО ЗЕНИТНО- АРТИЛЛЕРИЙСКОГО БАТАЛЬОНА

Вторая мировая война привела к полному уничтожению международной политико-правовой конструкции, старательно созданной между двумя мировыми войнами. Это стало катализатором поиска новых точек взаимодействия в межгосударственных отношениях, что коренным образом изменило мировую систему координат.

Ярким примером ситуативного сотрудничества во время войны было создание чехословацкого и польского национальных формирований в составе Вооруженных сил СССР, которые прошли с боями по территории Украины.

В статье раскрывается история возникновения военных захоронений комбатантов 1-й Чехословацкой отдельной бригады и 1-го Польского отдельного зенитно-артиллерийского батальона, отличившихся в боях за г. Киев. На основании существующих источников сделано попытку проследить переформатирование захоронений от момента их создания и до сегодняшнего дня. Используя отработанную методологию по поиску информации о людских военных потерях, научные сотрудники музея установили данные о 59 воинах 1-й Чехословацкой отдельной бригады и 42 воинах 1-го Польского отдельного зенитно-артиллерийского батальона, погибших и похороненных в Киеве.

Изучение географии захоронений комбатантов (а среди них и этнических украинцев) на территории нашего государства даёт возможность проследить коммеморативные практики того времени, условно персонифицировать боевой путь этих частей, а также рельефнее очертить антропоцентрическую составляющую Второй мировой войны.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, кладбище, комбатанты, военный мемориал, Красная армия, г. Киев.*

© **Natalia FILATOVA**

KYIV NECROPOLIS OF COMBATANTS OF THE 1st CZECHOSLOVAK SEPARATE BRIGADE AND THE 1st POLISH SEPARATE ANTI-AIRCRAFT ARTILLERY DIVISION

The Second World War led to the complete destruction of the international political and legal structure, carefully built in the interwar period. This became a catalyst for the search of new points of interaction in international relations, which radically changed the previous world coordinate system.

A striking example of situational cooperation during the war was the creation of the Polish and Czech national formations as part of the Armed Forces of the USSR, which fought on the territory of Ukraine.

The article reveals the history of the creation of war graves of combatants of the 1st Czechoslovak Separate Brigade and the 1st Polish Separate Anti-Aircraft Artillery Division who have distinguished themselves in the battles for Kyiv. On the basis of existing sources, an attempt was made to trace the transformation of the burial from the moment of their creation to the present day. Using a proven methodology for searching of information about human military casualties, the museum researchers found out the personal data about 59 soldiers of the 1st Czechoslovak Separate Brigade and 42 soldiers of the 1st Polish Separate Anti-Aircraft Artillery Division killed and buried in Kyiv.

The study of the geography of the burials of combatants (and the ethnic Ukrainians are among them) on the territory of our country makes it possible to study the commemorative practices of that time, conditionally personalize the combat path of these formations, and also more clearly outline the anthropocentric component of Second World War.

Keywords: *Second World War, cemetery, combatants, war memorial, Red Army, Kyiv.*